NPRC Multilingual Journal Vol.1(2) Pages: 22-33 eISSN:3149-7608
DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक विकास, समावेशिता र गुणस्तरीय शिक्षाको अभ्यास: श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालय, बेसीशहर–३, लमजुङको एक अध्ययन

[Educational Development, Inclusivity, and the Practice of Quality Education in Community Schools: A Case Study of Shree Yesho Brahma Secondary School, Besishahar–3, Lamjung]

सीता अधिकारी
[Sita Adhikari]*
शिक्षक
[Teacher]
श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालय, बेसीशहर–३, लमजुङ
[Shree Yesho Brahma Secondary School, Besishahar–3, Lamjung]
sitadhungana349@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-5032-2610
Corresponding Author*
Received: August 17, 2026 Revised & Accepted: September 29, 2026
Copyright: Author(s) (2026)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License.

सारांश

नेपालको सामुदायिक विद्यालय प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच विस्तार, सामाजिक समावेशिता, स्थानीय सहभागिता तथा नागरिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ। यद्यपि सामुदायिक विद्यालयहरूले शिक्षक व्यवस्थापन, भौतिक पूर्वाधार, प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोग, विद्यार्थी नियमितता, अभिभावकीय सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धि सुधारजस्ता चुनौतीहरू पनि सामना गरिरहेका छन्। यस अध्ययनले लमजुङ जिल्लाको बेसीशहर नगरपालिका–३, बाहुनबेसीस्थित श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयको ऐतिहासिक विकास, भौतिक पूर्वाधार, शैक्षिक अभ्यास, बालमैत्री वातावरण, समावेशी शिक्षा, विद्यालय शान्ति क्षेत्रको अभ्यास, सरोकारवालाको भूमिका, प्रविधिको प्रयोग, उपलब्धि, चुनौती तथा भावी सुधारका सम्भावनाको विश्लेषण गर्दछ। अध्ययन मूलतः विद्यालयका उपलब्ध अभिलेखीय सामग्री तथा संस्थागत विवरणको दस्तावेजीय विश्लेषणमा आधारित वर्णनात्मक केस अध्ययन हो। विद्यालय वि.सं. २०१८ मा स्थापना भई प्रारम्भिक चरणमा सीमित भौतिक स्रोतबाट सञ्चालन हुँदै हाल कक्षा १० सम्म पुगेको देखिन्छ। विद्यालयले पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर, स्मार्ट बोर्ड, खानेपानी तथा शौचालयजस्ता सुविधाको विकास गरेको छ। साथै छात्रवृत्ति, अभिभावक

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

अन्तरक्रिया, विद्यार्थी व्यक्तिगत अभिलेख, बालमैत्री वातावरण, वातावरणीय सरसफाइ र वृक्षरोपणजस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ। तथापि तहगत तथा विषयगत शिक्षकको कमी, शिक्षकको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) सम्बन्धी दक्षता, विद्यार्थी नियमितता, अभिभावकीय सहभागिता, स्रोतको सीमितता र अनुगमन प्रणालीको कमजोरी विद्यालयका प्रमुख चुनौतीका रूपमा देखिन्छन्। अध्ययनले विद्यालयको आगामी सुधारका लागि शिक्षक व्यवस्थापन, निरन्तर पेशागत विकास, प्रमाणमा आधारित सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण, डिजिटल तथा प्रयोगात्मक शिक्षण, अभिभावक–विद्यालय सहकार्य, विद्यार्थी नियमितता, पूर्वाधार सुदृढीकरण तथा स्थानीय सरकारसँगको प्रभावकारी समन्वय आवश्यक रहेको निष्कर्ष निकाल्दछ।

शब्दकुञ्जी: सामुदायिक विद्यालय, गुणस्तरीय शिक्षा, बालमैत्री विद्यालय, समावेशी शिक्षा, विद्यालय विकास, ICT, शिक्षक विकास, लमजुङ

Abstract

Nepal's community school system has made significant contributions to expanding access to education, promoting social inclusion, encouraging local participation, and fostering civic development. However, community schools continue to face challenges related to teacher management, physical infrastructure, the effective use of technology, student attendance, parental involvement, and the improvement of learning outcomes. This study analyzes the historical development, physical infrastructure, educational practices, child-friendly environment, inclusive education, implementation of the school as a zone of peace, roles of stakeholders, use of technology, achievements, challenges, and prospects for future improvement at Shree Yesho Brahma Secondary School, located in Bahunbesi, Besisahar Municipality–3, Lamjung District, Nepal.

The study is primarily based on a descriptive case study approach involving documentary analysis of the school's available archival materials and institutional records. Established in 2018 B.S. (1961/62 A.D.), the school initially operated with limited physical resources and has since expanded its educational provision up to Grade 10. The school has developed facilities such as a library, science laboratory, computer laboratory, internet access, projectors, smart boards, drinking water, and toilets. It has also implemented various programs, including scholarships, parent–school interactions, individual student records, child-friendly initiatives, environmental sanitation, and tree plantation activities.

Nevertheless, the shortage of teachers at different educational levels and in specific subject areas, teachers' limited information and communication technology (ICT) competencies, irregular student attendance, inadequate parental participation, limited resources, and weaknesses in the monitoring system remain major challenges. The study concludes that future school improvement requires effective teacher management, continuous professional development, evidence-based analysis of learning outcomes, digital and experiential teaching practices, stronger parent–school collaboration, improved student attendance, strengthened physical infrastructure, and effective coordination with the local government.

Keywords: Community School, Quality Education, Child-Friendly School, Inclusive Education, School Development, ICT, Teacher Development, Lamjung

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

१. परिचय

शिक्षा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विकासको महत्वपूर्ण आधार हो। विद्यालय केवल पाठ्यपुस्तकमा आधारित ज्ञान हस्तान्तरण गर्ने संस्था नभई सामाजिकरण, चरित्र निर्माण, नागरिक चेतना, सिर्जनात्मकता, सहकार्य र जीवनोपयोगी सीप विकास गर्ने सामाजिक संस्था पनि हो। गुणस्तरीय शिक्षाका लागि पहुँच मात्र पर्याप्त हुँदैन; सक्षम शिक्षक, सुरक्षित तथा समावेशी सिकाइ वातावरण, पर्याप्त भौतिक पूर्वाधार, उपयुक्त सिकाइ सामग्री, विद्यार्थी सहभागिता, अभिभावकीय सहकार्य तथा निरन्तर मूल्याङ्कन आवश्यक हुन्छ। UNESCO ले पनि गुणस्तरीय शिक्षालाई सिकाइ उपलब्धिमा मात्र सीमित नगरी प्रशिक्षित शिक्षक, सुरक्षित पूर्वाधार तथा हिंसारहित सिकाइ वातावरणसँग जोडेको छ (UNESCO, 2026)।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको छ। त्यसैगरी अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाले सबैका लागि सहज, समतामूलक, जीवनोपयोगी तथा गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राखेको छ। विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना २०७९–२०८८ ले पनि गुणस्तरीय, समावेशी, सुरक्षित तथा बालमैत्री विद्यालय वातावरण, शिक्षक व्यवस्थापन, सिकाइ उपलब्धि र विद्यालय सुरक्षालाई विद्यालय विकासका महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा अघि सारेको छ।

यस सन्दर्भमा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिताबाट स्थापना भएका सामुदायिक विद्यालयहरूको विकास प्रक्रिया अध्ययन गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ। यस्ता अध्ययनले विद्यालयले सीमित स्रोतसाधनको प्रयोग गरी कसरी शैक्षिक तथा भौतिक विकास गर्न सक्छन् भन्ने विषयमा उपयोगी अनुभव उपलब्ध गराउन सक्छन्।

लमजुङ जिल्लाको बेसीशहर नगरपालिका–३, बाहुनबेसीमा अवस्थित श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालय यस्तै समुदायमा आधारित शैक्षिक संस्थाका रूपमा विकसित भएको विद्यालय हो। विद्यालयको आफ्नै अभिलेखअनुसार यसको स्थापना वि.सं. २०१८ मा भएको हो। प्रारम्भिक अवस्थामा सीमित स्रोतसाधनबाट सञ्चालन भएको विद्यालयले क्रमशः प्राथमिक, निम्न माध्यमिक हुँदै माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक सेवा विस्तार गरेको छ।

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य विद्यालयको स्थापना र विकासक्रमलाई मात्र वर्णन गर्नु नभई त्यसको शैक्षिक अभ्यास, पूर्वाधार, समावेशिता, बालमैत्री वातावरण, प्रविधिको प्रयोग, समुदायको भूमिका र विद्यमान चुनौतीलाई समग्र रूपमा विश्लेषण गर्नु हो।

२. अध्ययनका उद्देश्य

यस अध्ययनका प्रमुख उद्देश्यहरू निम्न छन्:

- श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयको स्थापना तथा विकासक्रमको अध्ययन गर्नु।
- विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको अवस्थाको विश्लेषण गर्नु।
- विद्यालयमा अभ्यास गरिएका बालमैत्री, समावेशी तथा विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण अभ्यासको अध्ययन गर्नु।
- शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा समुदायको भूमिकाको विश्लेषण गर्नु।
- विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगको अवस्था पहिचान गर्नु।
- विद्यालयका प्रमुख उपलब्धि तथा विद्यमान चुनौतीहरू पहिचान गर्नु।
- विद्यालयको गुणस्तरीय शिक्षा सुधारका लागि सम्भावित रणनीति प्रस्ताव गर्नु।

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

३. अध्ययन विधि

यो अध्ययन **वर्णनात्मक केस अध्ययन (descriptive case study)** मा आधारित छ। अध्ययनका लागि श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयबाट उपलब्ध गराइएको विद्यालयीय अभिलेख, संस्थागत विवरण, विद्यालयको इतिहास, पूर्वाधारसम्बन्धी विवरण, शैक्षिक अभ्यास, कार्यक्रम, चुनौती तथा भावी योजनासम्बन्धी लिखित सामग्रीलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ। उपलब्ध दस्तावेजमा विद्यालयको स्थापना, शैक्षिक तहको विस्तार, जग्गादाता तथा अक्षयकोष, भौतिक निर्माण, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, ICT सुविधा, बालमैत्री अभ्यास, विद्यालय शान्ति क्षेत्र, शिक्षण विधि, चुनौती र सुधारात्मक पक्षसम्बन्धी विस्तृत विवरण समावेश छन्।

अध्ययनमा दस्तावेजीय विश्लेषण, विषयगत वर्गीकरण र वर्णनात्मक व्याख्याको प्रयोग गरिएको छ। विद्यालयका उपलब्ध तथ्यलाई शिक्षा नीति तथा गुणस्तरीय शिक्षासम्बन्धी समकालीन अवधारणासँग तुलना गरी विश्लेषण गरिएको छ। यस अध्ययनमा स्वतन्त्र रूपमा विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण, शिक्षक सर्वेक्षण वा अभिभावक अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरिएको छैन। त्यसैले प्रस्तुत निष्कर्षलाई विद्यालयको संस्थागत अवस्थाको वर्णनात्मक विश्लेषणका रूपमा बुझ्नुपर्छ, सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयमा सामान्यीकरण गर्न मिल्ने अनुभवजन्य निष्कर्षका रूपमा होइन।

४. विद्यालयको परिचय तथा भौगोलिक–सामाजिक परिवेश

श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालय लमजुङ जिल्लाको बेसीशहर नगरपालिका–३, बाहुनबेसीमा अवस्थित सामुदायिक विद्यालय हो। विद्यालय वि.सं. २०१८ मा स्थापना भएको अभिलेखमा उल्लेख छ। विद्यालयको नाम ऐतिहासिक व्यक्ति यशोब्रह्म शाहसँग सम्बन्धित रहेको विद्यालयीय विवरणले देखाउँछ। विद्यालय लमजुङ दरबार तथा विभिन्न धार्मिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदासँग जोडिएको भौगोलिक परिवेशमा रहेको छ।

विद्यालयको सेवा क्षेत्र सामाजिक तथा जातीय विविधतायुक्त रहेको विद्यालयीय विवरणबाट देखिन्छ। ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य, मगर, नेवार, भुजेल तथा दलित समुदायका परिवारहरू यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने उल्लेख छ। यसमध्ये केही समुदाय आर्थिक रूपमा कमजोर भए पनि शिक्षालाई सामाजिक तथा व्यक्तिगत विकासको महत्वपूर्ण आधारका रूपमा लिएको अभिलेखमा उल्लेख गरिएको छ।

यस प्रकार विद्यालयको सामाजिक परिवेशले शिक्षा क्षेत्रमा समावेशिता, समान अवसर र सामाजिक न्यायको आवश्यकता स्पष्ट गर्दछ। नेपालमा सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक तथा जातीय असमानता अझै पनि शिक्षामा पहुँच र सिकाइको गुणस्तरसँग सम्बन्धित चुनौतीका रूपमा देखिन्छन् (UNICEF Nepal, 2019)।

५. विद्यालयको स्थापना तथा विकासक्रम

विद्यालय स्थापना हुनुका पछाडि स्थानीय समुदायको शैक्षिक आवश्यकताले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ। विद्यालयीय अभिलेखअनुसार स्थानीय बुद्धिजीवी तथा शिक्षाप्रेमीहरूको पहलमा विद्यालय स्थापना गर्ने निर्णय गरिएको थियो। स्वर्गीय नरहरि बरालको विशेष पहल तथा स्थानीय समुदायका विभिन्न व्यक्तिको सहयोगबाट विद्यालय स्थापना भएको उल्लेख छ। वि.सं. २०१८ साल माघ ७ गते विद्यालयले औपचारिक रूपमा स्थापना तथा अनुमति प्राप्त गरेको अभिलेखमा उल्लेख गरिएको छ।

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

प्रारम्भिक चरणमा विद्यालय लाँकुरीबोट चौतारोमा खर तथा बाँसको टहरो निर्माण गरी प्राथमिक तहबाट सञ्चालन भएको थियो। समयक्रममा विद्यालयले कक्षा १–३, त्यसपछि कक्षा १–५ हुँदै वि.सं. २०५६ मा निम्न माध्यमिक तह र वि.सं. २०६७ मा माध्यमिक तह सञ्चालनको अनुमति प्राप्त गरेको विद्यालयीय अभिलेखमा उल्लेख छ।

यस विकासक्रमले सामुदायिक सहभागिता र स्थानीय आवश्यकताबीचको सम्बन्ध देखाउँछ। विद्यालयको विस्तार सरकारी सहयोगबाट मात्र नभई स्थानीय समुदाय, जग्गादाता, पूर्वविद्यार्थी, सामाजिक संस्था तथा अन्य सहयोगी निकायको योगदानबाट सम्भव भएको देखिन्छ।

तालिका १

विद्यालयको प्रमुख विकासक्रम

अवधि/वर्ष	प्रमुख विकास
वि.सं. २०१८	विद्यालय स्थापना तथा औपचारिक शैक्षिक सुरुवात
प्रारम्भिक चरण	खर तथा बाँसको संरचनाबाट प्राथमिक तह सञ्चालन
क्रमिक विकास	कक्षा १–३ र १–५ सम्म विस्तार
वि.सं. २०५६	निम्न माध्यमिक तह सञ्चालन
वि.सं. २०६७	माध्यमिक तह सञ्चालन
पछिल्लो चरण	पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला तथा ICT सुविधाको विकास
वर्तमान अवस्था	कक्षा १० सम्म सञ्चालन तथा माध्यमिक तह विस्तारको तयारी

६. समुदाय, जग्गादाता तथा पूर्वविद्यार्थीको योगदान

विद्यालयको विकासमा समुदायको योगदान महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ। विद्यालय स्थापनादेखि विभिन्न समयमा जग्गादाताहरूले विद्यालयका लागि जग्गा उपलब्ध गराएको अभिलेखमा उल्लेख छ। विद्यालयको कुल क्षेत्रफल करिब ११ रोपनी रहेको बताइएको छ। साथै गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीका लागि विभिन्न अक्षयकोष स्थापना गरी छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने अभ्यास रहेको छ।

यस प्रकारको समुदाय–विद्यालय सहकार्यले विद्यालयको वित्तीय तथा सामाजिक आधारलाई बलियो बनाउन सक्छ। विद्यालयका पूर्वविद्यार्थी तथा स्थानीय समाजसेवीहरूको सहयोगबाट सौर्य ऊर्जा, भवन, खानेपानी तथा अन्य शैक्षिक सुविधामा सहयोग प्राप्त भएको विद्यालयीय अभिलेखले देखाउँछ।

यस्ता अभ्यासले विद्यालयलाई केवल सरकारी अनुदानमा निर्भर संस्थाका रूपमा नभई समुदायको साझा शैक्षिक सम्पत्तिका रूपमा विकास गर्न सक्ने सम्भावना देखाउँछन्।

७. भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको विकास

विद्यालयको प्रारम्भिक अवस्था अत्यन्त सीमित भौतिक संरचनाबाट सुरु भएको भए पनि समयक्रममा भवन, कक्षाकोठा, खानेपानी, शौचालय, पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला तथा ICT सम्बन्धी सुविधा विकास भएको छ। विद्यालयीय अभिलेखअनुसार विभिन्न सरकारी निकाय, स्थानीय समुदाय, गैरसरकारी संस्था तथा अन्य सहयोगी निकायको सहयोगबाट भवन निर्माण तथा मर्मतका कार्य भएका छन्।

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

विद्यालयमा ४,००० भन्दा बढी पुस्तक रहेको पुस्तकालय, कक्षाकोठामा बुक कर्नर, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब तथा इन्टरनेट सुविधा रहेको उल्लेख छ। कक्षा ८ र ९ मा प्रोजेक्टर तथा कक्षा १० मा स्मार्ट बोर्ड प्रयोग हुने गरेको विद्यालयीय विवरणमा उल्लेख गरिएको छ।

पूर्वाधारको विकासलाई गुणस्तरीय सिकाइको आधारका रूपमा लिन सकिन्छ। तर पूर्वाधार उपलब्ध हुनु मात्र पर्याप्त हुँदैन; त्यसको नियमित प्रयोग, मर्मत, शिक्षकको दक्षता र पाठ्यक्रमसँगको प्रभावकारी एकीकरण पनि आवश्यक हुन्छ। UNESCO का अनुसार डिजिटल प्रविधिको प्रभावकारिता त्यसको उपलब्धताभन्दा बढी उपयुक्तता, समानता, प्रमाणमा आधारित प्रयोग र शिक्षकको तयारीमा निर्भर गर्दछ (UNESCO, 2023)।

८. बालमैत्री तथा समावेशी विद्यालयको अभ्यास

विद्यालयीय विवरणमा विद्यालयलाई बालमैत्री वातावरणयुक्त विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने प्रयास गरिएको उल्लेख छ। बालबालिकाका लागि सुरक्षित कक्षाकोठा, बस्ने व्यवस्था, खानेपानी, शौचालय, खेलमैदान, दिवा खाजा तथा सिकाइ सामग्रीको व्यवस्था गरिएको बताइएको छ। विद्यार्थीलाई अपहेलना तथा विभेदबाट मुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने प्रयास पनि उल्लेख गरिएको छ।

विद्यालयीय अभ्यासलाई बालमैत्री विद्यालयका नौ प्रमुख आयामसँग जोडिएको छ:

- भौतिक वातावरण
- भवन तथा सुविधा
- सिकाइ सामग्री
- मनोसामाजिक वातावरण
- विद्यार्थी सहभागिता
- सक्रिय तथा सहभागितामूलक सिकाइ
- घर–विद्यालय सम्बन्ध
- विद्यालय–समुदाय सम्बन्ध
- विद्यालय स्वास्थ्य प्रवर्द्धन

नेपालमा बालमैत्री विद्यालयको अवधारणाले बालअधिकार, सुरक्षा, समावेशिता, बालकेन्द्रित शिक्षण तथा विद्यार्थीको समग्र विकासलाई महत्व दिएको छ। UNICEF Nepal ले पनि बालमैत्री विद्यालयलाई बालबालिकाको अधिकारको सम्मान गर्ने, उनीहरूको आवश्यकता र क्षमता अनुरूप सिकाइ उपलब्ध गराउने तथा सुरक्षित र समावेशी वातावरण निर्माण गर्ने अभ्यासँग जोडेको छ।

यस आधारमा विद्यालयका बालमैत्री अभ्यासहरूलाई थप संस्थागत गर्न विद्यार्थीको आवाज, बाल क्लब, लैङ्गिक समानता, अपाङ्गता समावेशिता, मनोसामाजिक सहयोग तथा नियमित बालमैत्री स्वमूल्याङ्कनलाई अझ व्यवस्थित बनाउन आवश्यक देखिन्छ।

९. विद्यालय शान्ति क्षेत्रका रूपमा विद्यालयको अभ्यास

विद्यालय सुरक्षित तथा हिंसारहित सिकाइ वातावरणको रूपमा स्थापित हुनु गुणस्तरीय शिक्षाको आधार हो। विद्यालयीय विवरणअनुसार विद्यालयमा हिंसा, द्वन्द्व, दलगत राजनीतिक हस्तक्षेप तथा अन्य अवरोधबाट मुक्त वातावरण कायम गर्ने प्रयास गरिएको छ। विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई हिंसात्मक गतिविधिबाट टाढा राख्ने अभ्यास रहेको उल्लेख गरिएको छ।

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

नेपालको विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजनाले पनि विद्यालय शान्ति क्षेत्र राष्ट्रिय ढाँचा तथा कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ लाई विद्यालयलाई शान्त, सुरक्षित र हिंसारहित सिकाइ वातावरणका रूपमा विकास गर्ने महत्वपूर्ण आधारका रूपमा लिएको छ।

यस विद्यालयको सन्दर्भमा शान्ति क्षेत्रको अभ्यासलाई केवल हिंसा नभएको अवस्थासम्म सीमित नगरी सम्मान, संवाद, विद्यार्थी अधिकार, भेदभावरहित व्यवहार, मनोसामाजिक सुरक्षा र लोकतान्त्रिक सहभागितासँग जोडेर अघि बढाउनु उपयुक्त हुन्छ।

१०. शिक्षण–सिकाइ अभ्यास

विद्यालयीय अभिलेखमा विद्यार्थीकेन्द्रित तथा सहभागितामूलक शिक्षण सिकाइलाई प्राथमिकता दिइएको उल्लेख छ। विभिन्न शिक्षण विधि, समूहकार्य, परियोजना, छलफल, खोजमूलक सिकाइ, व्यक्तिगत अध्ययन तथा प्रस्तुतीकरणजस्ता अभ्यास प्रयोग भएको उल्लेख गरिएको छ।

विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षणको मूल उद्देश्य विद्यार्थीलाई निष्क्रिय श्रोता नभई सिकाइ प्रक्रियाको सक्रिय सहभागी बनाउनु हो। यस्तो अभ्यासले समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, सहकार्य, सञ्चार तथा आलोचनात्मक सोच विकास गर्न सहयोग गर्न सक्छ।

यद्यपि विद्यालयीय अभिलेखमा उल्लेख गरिएका शिक्षण विधिहरूको प्रभावकारिताबारे व्यवस्थित मूल्याङ्कन वा तुलनात्मक तथ्य उपलब्ध छैन। त्यसैले आगामी दिनमा कुन शिक्षण विधिले कुन विषय वा कक्षामा बढी प्रभाव पारेको छ भन्ने विषयमा कक्षा–आधारित अनुसन्धान तथा सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

११. ICT तथा प्रविधिको प्रयोग

विद्यालयमा इन्टरनेट, कम्प्युटर प्रयोगशाला, प्रोजेक्टर तथा स्मार्ट बोर्डको व्यवस्था हुनु डिजिटल शिक्षातर्फ विद्यालयको सकारात्मक प्रस्थान हो। विद्यालयीय अभिलेखले कक्षा ८ र ९ मा प्रोजेक्टर तथा कक्षा १० मा स्मार्ट बोर्ड प्रयोग हुने उल्लेख गरेको छ।

तर ICT पूर्वाधारलाई प्रभावकारी शैक्षिक साधनमा रूपान्तरण गर्न शिक्षकको डिजिटल दक्षता, उपयुक्त डिजिटल सामग्री, नियमित प्रयोग, प्राविधिक मर्मत तथा विद्यार्थीको समान पहुँच आवश्यक हुन्छ। UNESCO को 2023 Global Education Monitoring Report ले प्रविधि आफैंले शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित नगर्ने र प्रविधिको प्रयोग विद्यार्थीको आवश्यकता, समानता, उपयुक्तता, प्रमाण तथा दिगोपनाका आधारमा हुनुपर्नेमा जोड दिएको छ।

यस विद्यालयका लागि त्यसैले "कम्प्युटर ल्याब हुनु" भन्दा "कम्प्युटर ल्याबको शिक्षण–सिकाइमा नियमित र उद्देश्यपूर्ण प्रयोग हुनु" महत्वपूर्ण सूचक बन्नुपर्छ।

१२. विद्यालयका प्रमुख कार्यक्रम

विद्यालयले विद्यार्थीको शैक्षिक प्रगति, स्वास्थ्य, वातावरण तथा अभिभावकीय सहभागितासँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको विद्यालयीय अभिलेखबाट देखिन्छ। प्रमुख कार्यक्रमहरूमा:

- विद्यालय परिसरमा जङ्क फुड नियन्त्रण;
- विद्यार्थीको व्यक्तिगत फाइल तथा प्रगति अभिलेख व्यवस्थापन;
- अभिभावकसँग विद्यार्थीको प्रगति सम्बन्धी अन्तरक्रिया;
- कक्षागत अभिभावक भेला;

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

- प्रवेश परीक्षामार्फत विद्यार्थी भर्ना;
- कुलतविरुद्ध सचेतना कार्यक्रम;
- विद्यालय सरसफाइ तथा वातावरणीय व्यवस्थापन;
- "एक विद्यार्थी/एक शिक्षक–एक वृक्ष" वृक्षरोपण कार्यक्रम आदि रहेका छन्।

यी कार्यक्रमले विद्यालयको शैक्षिक भूमिकालाई कक्षाकोठाभन्दा बाहिर विद्यार्थीको स्वास्थ्य, व्यवहार, वातावरण र सामाजिक विकाससम्म विस्तार गर्ने प्रयास देखाउँछन्।

१३. विद्यालयका प्रमुख चुनौती

विद्यालयीय अभिलेखले विभिन्न चुनौती पहिचान गरेको छ। तीमध्ये प्रमुख चुनौतीहरू निम्न छन्:

१३.१ शिक्षक व्यवस्थापन

माध्यमिक तथा निम्न माध्यमिक तहमा स्थायी तथा विषयगत शिक्षकको अभाव विद्यालयको प्रमुख समस्या रहेको उल्लेख गरिएको छ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षकको संख्या मात्र होइन, विषयगत योग्यता, पेशागत विकास तथा निरन्तर सहयोग पनि आवश्यक हुन्छ। UNESCO ले शिक्षकलाई शिक्षा प्रणालीको आधारभूत पक्षका रूपमा लिएको छ र शिक्षकको योग्यता तथा पेशागत दक्षतामा निरन्तर लगानीको आवश्यकता औंल्याएको छ।

१३.२ विद्यार्थी नियमितता

विद्यार्थी नियमित रूपमा विद्यालय उपस्थित नहुनुलाई अर्को चुनौतीका रूपमा उल्लेख गरिएको छ।

यसका लागि केवल अनुशासनात्मक उपायभन्दा विद्यार्थीको घरपरिवारको आर्थिक अवस्था, अभिभावकीय सहयोग, विद्यालयको सिकाइ वातावरण, दूरी, स्वास्थ्य, सामाजिक अवस्था तथा सिकाइप्रतिको रुचि जस्ता पक्षको विश्लेषण आवश्यक हुन्छ।

१३.३ अभिभावकीय सहभागिता

विद्यालयीय विवरणले अभिभावकमा बालबालिकाको पढाइप्रतिको अपेक्षित चासो नहुनुलाई चुनौतीका रूपमा पहिचान गरेको छ।

विद्यालय र परिवारबीचको नियमित संवादले विद्यार्थीको सिकाइ र व्यवहारसम्बन्धी समस्या पहिचान तथा समाधानमा सहयोग पुऱ्याउन सक्छ।

१३.४ शिक्षकको ICT तथा पेशागत दक्षता

ICT बाट कक्षा सञ्चालन गर्न सबै शिक्षकमा पर्याप्त दक्षता नहुनु तथा समयसापेक्ष तालिमको कमीलाई विद्यालयले चुनौतीका रूपमा उल्लेख गरेको छ।

यसका लागि एकपटकको तालिमभन्दा निरन्तर पेशागत विकास, सहकर्मी सिकाइ, कक्षा अवलोकन तथा अभ्यासमा आधारित प्रशिक्षण प्रभावकारी हुन सक्छ।

१३.५ स्रोत तथा अनुगमन

स्रोतको कमी र अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण प्रणाली कमजोर हुनु पनि पहिचान गरिएका चुनौतीमध्ये हुन्।

यस सन्दर्भमा विद्यालय सुधार योजना (School Improvement Plan) लाई तथ्यमा आधारित, मापनयोग्य र वार्षिक पुनरावलोकन हुने प्रणालीमा विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

१४. सुधारका प्राथमिक क्षेत्र

विद्यालयीय अभिलेखमा विद्यार्थी संख्या वृद्धि, विद्यालयप्रति स्थानीय विद्यार्थीको आकर्षण, घेराबार निर्माण, विषयगत शिक्षक व्यवस्थापन, दैनिक पाठयोजना, शैक्षिक सामग्री, परीक्षा तथा नतिजा विश्लेषण, निरन्तर मूल्याङ्कन, ICT मैत्री शिक्षण, शिक्षक तालिम, खानेपानी तथा शौचालय सुधारजस्ता पक्षलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ।

यी पक्षलाई अझ रणनीतिक रूपमा निम्न पाँच क्षेत्रमा केन्द्रित गर्न सकिन्छ।

१४.१ शिक्षक विकास

- विषयगत शिक्षकको आवश्यकता पहिचान गर्ने;
- ICT तथा डिजिटल शिक्षणसम्बन्धी निरन्तर तालिम सञ्चालन गर्ने;
- सहकर्मी कक्षा अवलोकन र अनुभव आदानप्रदान गर्ने;
- शिक्षकको पेशागत विकासलाई विद्यालय सुधार योजनासँग जोड्ने।

१४.२ सिकाइ उपलब्धिमा आधारित व्यवस्थापन

विद्यालयमा त्रैमासिक तथा वार्षिक परीक्षाको नतिजालाई केवल अंक प्रकाशनमा सीमित नगरी विषय, कक्षा र विद्यार्थी समूहअनुसार विश्लेषण गर्नुपर्छ। कमजोर सिकाइ क्षेत्र पहिचान गरी सुधारात्मक शिक्षण सञ्चालन गर्नुपर्छ।

१४.३ विद्यार्थी नियमितता तथा सहभागिता

विद्यार्थी अनुपस्थितिको कारण अभिलेख राखी उच्च जोखिममा रहेका विद्यार्थीका लागि विद्यालय–अभिभावक संयुक्त सहयोग प्रणाली विकास गर्नुपर्छ। विद्यार्थीको आवाज सुन्न बाल क्लब, विद्यार्थी परिषद् तथा कक्षा प्रतिनिधि प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ।

१४.४ ICT को उद्देश्यपूर्ण प्रयोग

कम्प्युटर, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर तथा स्मार्ट बोर्डलाई केवल प्रदर्शनका लागि प्रयोग नगरी विषयगत सिकाइ उद्देश्यसँग जोड्नुपर्छ। डिजिटल सामग्रीको स्थानीयकरण, डिजिटल साक्षरता तथा सुरक्षित इन्टरनेट प्रयोगमा पनि ध्यान दिनुपर्छ।

१४.५ समुदाय तथा स्थानीय सरकारसँग साझेदारी

विद्यालयले पूर्वविद्यार्थी, स्थानीय व्यवसायी, अभिभावक, सामाजिक संस्था तथा स्थानीय सरकारसँग दीर्घकालीन साझेदारी विकास गर्न सक्छ। छात्रवृत्ति, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, ICT, खानेपानी, खेलकुद तथा शिक्षक विकासका लागि लक्षित साझेदारी कार्यक्रम बनाउन सकिन्छ।

१५. भावी विकासको रणनीतिक दिशा

विद्यालयले आगामी दिनमा कक्षा ११–१२ सञ्चालन गर्ने, प्राविधिक विषयको सम्भावना खोज्ने, घेराबार पूरा गर्ने, बालमैत्री कक्षा निर्माण गर्ने, शिक्षक–अभिभावक अन्तरक्रिया प्रभावकारी बनाउने, SEE उत्तीर्ण प्रतिशत वृद्धि गर्ने, कम्प्युटर शिक्षालाई विस्तार गर्ने, अक्षयकोष बढाउने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सुदृढ गर्ने, पुस्तकालय विस्तार गर्ने र विज्ञान प्रयोगशालाका सामग्री थप गर्ने लक्ष्य लिएको छ।

यी लक्ष्यलाई कार्यान्वयन गर्न **SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant and Time-bound)** ढाँचामा विद्यालय सुधार योजना बनाउनु उपयुक्त हुन्छ। उदाहरणका लागि, "SEE नतिजा सुधार गर्ने" भन्ने सामान्य लक्ष्यको सट्टा "आगामी तीन वर्षमा प्रत्येक विषयको सिकाइ उपलब्धिमा वार्षिक सुधार

DOI: https://doi.org/10.68148/3tjatt15

ल्याउने र कमजोर विद्यार्थीका लागि उपचारात्मक कक्षा सञ्चालन गर्ने" जस्ता मापनयोग्य लक्ष्य निर्धारण गर्न सकिन्छ।

तालिका २

विद्यालय सुधारका लागि प्रस्तावित प्राथमिकता र सूचक

प्राथमिकता	प्रस्तावित कार्य	प्रमुख सूचक
शिक्षक व्यवस्थापन	विषयगत शिक्षकको आवश्यकता पूरा गर्ने	विषयगत शिक्षक–विद्यार्थी अनुपात
शिक्षक विकास	वार्षिक पेशागत विकास तालिम	तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत
विद्यार्थी नियमितता	अनुपस्थित विद्यार्थी पहिचान र घर–विद्यालय समन्वय	औसत उपस्थितिदर
सिकाइ उपलब्धि	त्रैमासिक नतिजा विश्लेषण	विषयगत औसत उपलब्धि
ICT	डिजिटल सामग्रीसहित कक्षा सञ्चालन	ICT प्रयोग भएका कक्षाको संख्या
पुस्तकालय	पुस्तक तथा डिजिटल स्रोत विस्तार	विद्यार्थी–पुस्तक अनुपात
अभिभावक सहभागिता	नियमित अभिभावक संवाद	अभिभावक सहभागिता दर
समावेशिता	कमजोर तथा विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि सहयोग	सहयोग प्राप्त विद्यार्थी संख्या
वातावरण	वृक्षरोपण तथा सरसफाइ	वार्षिक वातावरणीय कार्यक्रम
विद्यालय सुरक्षा	बालमैत्री तथा शान्ति क्षेत्र अभ्यास	सुरक्षा तथा बालमैत्री स्वमूल्याङ्कन

१६. छलफल

श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयको विकासक्रमले सामुदायिक विद्यालय निर्माणमा स्थानीय स्वामित्वको महत्व स्पष्ट गर्दछ। प्रारम्भिक चरणमा न्यूनतम भौतिक संरचनाबाट सुरु भएको विद्यालयले समुदाय, सरकारी निकाय, पूर्वविद्यार्थी तथा विभिन्न सहयोगी संस्थाको सहकार्यबाट क्रमशः भौतिक र शैक्षिक स्रोत विस्तार गरेको देखिन्छ। यो पक्ष सामुदायिक विद्यालय विकासको स्थानीय साझेदारी मोडेलका रूपमा महत्वपूर्ण छ।

दोस्रो, विद्यालयले बालमैत्री र समावेशी वातावरण निर्माणलाई महत्व दिएको देखिन्छ। यो अभ्यास नेपालको शिक्षा क्षेत्रको समावेशी तथा अधिकारमा आधारित दृष्टिकोणसँग मेल खान्छ। UNICEF Nepal ले पनि बालमैत्री विद्यालय, समावेशी शिक्षा तथा सुरक्षित सिकाइ वातावरणलाई गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाका प्रमुख पक्षका रूपमा अघि सारेको छ।

तेस्रो, विद्यालयमा ICT पूर्वाधार विस्तार भए पनि यसको प्रभावकारिता शिक्षकको क्षमता र नियमित प्रयोगसँग जोडिएको छ। त्यसैले भविष्यको प्राथमिकता "प्रविधि थप्ने" भन्दा "प्रविधिलाई सिकाइ उपलब्धिसँग जोड्ने" हुनुपर्छ। UNESCO को निष्कर्षअनुसार प्रविधिको प्रयोग सन्दर्भअनुकूल, समतामूलक, प्रमाणमा आधारित र दिगो हुनुपर्छ।

चौथो, विद्यालयले शिक्षकको कमी, विद्यार्थी अनुपस्थिति, अभिभावकीय सहभागिता र स्रोतको सीमिततालाई प्रमुख चुनौतीका रूपमा पहिचान गरेको छ। यी चुनौतीहरू विद्यालयको आन्तरिक व्यवस्थापनबाट मात्र समाधान हुन कठिन हुने भएकाले स्थानीय सरकार, शिक्षा प्रशासन, अभिभावक तथा समुदायसँग संस्थागत साझेदारी आवश्यक हुन्छ।

अन्ततः विद्यालयको आगामी सुधारका लागि पूर्वाधार विस्तारसँगै सिकाइ उपलब्धि, शिक्षक पेशागत विकास, विद्यार्थी नियमितता, समावेशिता र तथ्यमा आधारित विद्यालय व्यवस्थापनलाई केन्द्रमा राख्नुपर्ने देखिन्छ।

१७. निष्कर्ष

श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयको इतिहास समुदायको शैक्षिक चेतना, सहभागिता र निरन्तर प्रयाससँग जोडिएको छ। वि.सं. २०१८ मा सीमित स्रोतसाधनबाट सुरु भएको विद्यालय क्रमशः माध्यमिक तहसम्म विस्तार हुनु स्वयंमा महत्वपूर्ण संस्थागत उपलब्धि हो। विद्यालयको विकासमा स्थानीय समुदाय, जग्गादाता, पूर्वविद्यार्थी, सरकारी निकाय तथा विभिन्न सहयोगी संस्थाको योगदान देखिन्छ।

विद्यालयले पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर, स्मार्ट बोर्ड, खानेपानी, शौचालय तथा अन्य भौतिक सुविधाको विकास गरेको छ। साथै छात्रवृत्ति, अभिभावक अन्तरक्रिया, विद्यार्थी अभिलेख, वातावरणीय कार्यक्रम, बालमैत्री अभ्यास तथा शान्ति क्षेत्रको अवधारणालाई व्यवहारमा ल्याउने प्रयास गरेको देखिन्छ।

यद्यपि विद्यालयले तहगत तथा विषयगत शिक्षकको अभाव, विद्यार्थी नियमितता, अभिभावकीय सहभागिता, ICT दक्षता, स्रोतको कमी र अनुगमन प्रणालीजस्ता चुनौती सामना गरिरहेको छ। यी चुनौती समाधान गर्न विद्यालयको भावी विकास योजना पूर्वाधार विस्तारमा मात्र केन्द्रित नभई शिक्षकको पेशागत विकास, सिकाइ उपलब्धिको निरन्तर मूल्याङ्कन, विद्यार्थीको नियमित सहभागिता, समावेशी तथा बालमैत्री अभ्यास, ICT को उद्देश्यपूर्ण प्रयोग र समुदायसँगको संस्थागत साझेदारीमा केन्द्रित हुनुपर्छ।

यस अध्ययनबाट एउटा महत्वपूर्ण निष्कर्ष के प्राप्त हुन्छ भने सामुदायिक विद्यालयको दिगो विकास केवल सरकारी स्रोतको उपलब्धतामा निर्भर हुँदैन; स्थानीय स्वामित्व, नेतृत्व, समुदायको सहभागिता, शिक्षकको प्रतिबद्धता, विद्यार्थीकेन्द्रित अभ्यास र प्रमाणमा आधारित विद्यालय व्यवस्थापनले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। त्यसैले श्री यशोब्रह्म माध्यमिक विद्यालयको आगामी यात्रा "विद्यालय चलाउने" अवस्थाबाट "गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्ने विद्यालय"तर्फ उन्मुख हुनु आवश्यक छ।

१८. अध्ययनका सीमितता

यो अध्ययन विद्यालयबाट उपलब्ध संस्थागत तथा अभिलेखीय सामग्रीमा आधारित वर्णनात्मक केस अध्ययन भएकाले केही सीमितता छन्। पहिलो, विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यसँग प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता वा सर्वेक्षण गरिएको छैन। दोस्रो, २०८२ सालको सिकाइ उपलब्धि तथा SEE परीक्षासम्बन्धी विवरण मूल सामग्रीमा तालिकाका रूपमा उल्लेख भए पनि संख्यात्मक तथ्य उपलब्ध नभएकाले त्यसलाई विश्लेषणमा समावेश गरिएको छैन। तेस्रो, विद्यालयमा प्रयोग भइरहेका

विभिन्न शिक्षण विधिको प्रभावकारिता मापन गर्न तुलनात्मक सिकाइ उपलब्धि तथ्य उपलब्ध छैन। त्यसैले आगामी अध्ययनमा विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि, शिक्षक दक्षता, अभिभावकीय सहभागिता तथा ICT प्रयोगसम्बन्धी प्राथमिक तथ्य सङ्कलन गर्न सकिन्छ।

Funding: No grant.
Data availability: All data will be provided with a reasonable request to the corresponding author.

Declarations

Consent for publication: Not applicable.
Competing interests: The author declares no competing interests.

सन्दर्भ सामग्री [References]

Government of Nepal. (2015). *The Constitution of Nepal*. Kathmandu: Government of Nepal. https://constitutionnet.org/sites/default/files/nepal_constituton_2015_24_sep_2015.pdf

Government of Nepal, Ministry of Education, Science and Technology. (2022). *School Education Sector Plan 2022/23–2031/32*. Kathmandu: Ministry of Education, Science and Technology. http://elibrary.moest.gov.np/handle/123456789/178

Government of Nepal. (2018). *Compulsory and Free Education Act, 2075*. Kathmandu: Nepal Law Commission. https://lawcommission.gov.np/content/12707/12707-the-act-relating-to-compulsory/

Ministry of Education. (2011). *School as Zones of Peace: National Framework and Implementation Guidelines, 2068*. Kathmandu: Government of Nepal. https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_nepal_ministry_of_education_guidelines_on_schools_as_zones_of_peace.pdf

UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education—A tool on whose terms?* Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723.

UNESCO. (2026). *Monitoring SDG 4: Quality education*. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO. https://www.unesco.org/gem-report/en/quality

UNICEF Nepal. (2019). *For every child, education: Education for all*. Kathmandu: UNICEF Nepal. https://www.unicef.org/nepal/reports/every-child-education

UNICEF Nepal. (2018). *Basic education: Child-friendly schools*. Kathmandu: UNICEF Nepal. https://www.unicef.org/nepal/media/3331/file/UNICEF%20Nepal%20education%20programme%20.pdf

Views and opinions expressed in this article are the views and opinions of the author(s), *NPRC Multilingual Journal* shall not be responsible or answerable for any loss, damage or liability etc. caused in relation to/arising out of the use of the content.